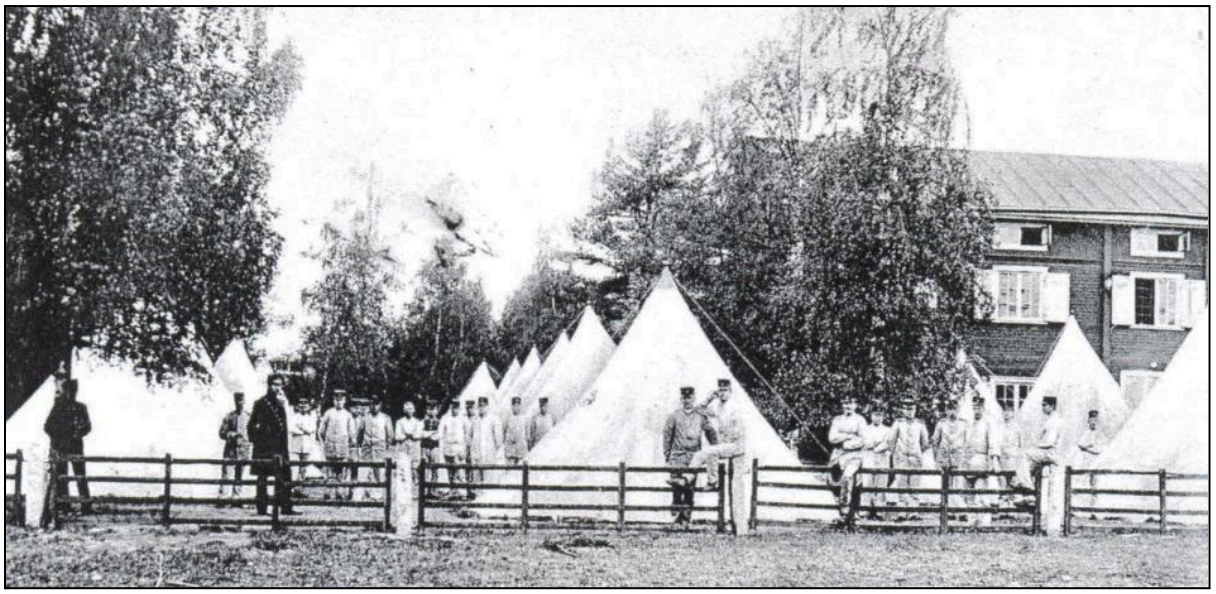
Hälsinge regemente, och kompanichefens Haga

Några ord om Hälsinge regemente och kompanichefsbostället för Arbrå kompani, där vår berättelse började med landbonden Olof Andersson. Regementet var roterat med 1200 nummer med 8 kompanier, samtliga i Gävleborgs län (300 i Gästrikland och 900 i Hälsingland). Kompaniernas namn och nr: 1 Livkompaniet, 2 Forsa kompani, 3 Järvsö, 4 Delsbo, 5 Färnebo, 6 Arbrå, 7 Alfta, 8 Ovansjö. Övningsplats var ända sedan 1689 Mohed en mil väster om Söderhamn. Hälsinge regemente vann ära i bataljerna vid Novgorod 1611, Warszawa 1656, Fredriksodde 1657, tåget över Bält i Danmark 1658, slaget vid Lund 1676, Landskrona 1677, slaget vid Narva 1700, Düna 1701, Jakobstadt 1704, Gemäuerthof 1705 och Gadebusch 1712. På Mohed samlades militärer inte bara för att drilla nya unga beväringar, och de äldre indelta yrkesknektarna – där hölls även underbefälsskola och s.k. skarpskyttemöten. Kulregnet från skjutbanan ner mot Florsjön var ymnigt, och någon har sagt att botten av sjön lär vara full av bly efter skjutandet.

I början - på kung Karl XI:s tid, hade kompanierna namn efter sina befälhavare (Gyllentrost t.ex.) men från och med slutet av 1600-talet fick de namn efter socknen. När kapten Jägerhorn var chef och blev 2:e major på 1700-talet, började man ibland kalla Arbrå kompani för *Sekund-majorens kompani*. År 1887 benämndes det *Nr 6 Arbrå kompani*, och 1916 rätt och slätt ”6:e kompaniet”.

Långt ifrån alla soldaterna i kompaniet var från Arbrå. Upptagningsområdena för varje kompani pusslades ihop så att de skulle bli ungefärligen jämnstora (ca 150 man). Arbrå kompani omfattade därför karlar från både Arbrå, Undersvik, Rengsjö, Mo och en del av Järvsö.

Historikern **Alf Åberg** skriver i tidskriften Bocken 1967/68: ”Kompanicheferna vid Hälsinge regemente fick sina boställen under Karl XI:s militära organisationsarbete på 1680- och 1690-talen. Redan i det första indelningsverket för regementet från år 1684 heter det, att chefen för Arbrå kompani skulle ha sina hästehemman i själva Kyrkbyn. Chef för kompaniet var då kapten Gustaf Gyllentrost. Allt tyder på att han bodde hos fribonden Erik Pedersson i Arbrå by. De första uppgifterna om kaptensbostället Haga finner vi i husesynsinstrument omedelbart efter Stora Nordiska krigets slut (1700-1721). Officerarna var skyldiga att vårda sig om kronans boställen. Varje gång en innehavare avgick och en ny skulle träda till, anordnandes en husesyn på bostället.” (ur *Kaptenerna på Haga i Arbrå socken*, i Bocken 1968 - årsskrift utgiven av Hälsinge regementes kamratförening).

Protokoll från husesyner finns på Krigsarkivet. En sådan husesyn hölls på Haga sommaren 1724 med major Lagerborg, vice häradshövdingen, kronobefallningsman, länsman och nämndemän närvarande, jämte både frånträdande kaptenen Astner och tillträdande von Bocken. Kompaniets förste kapten HH Wrangel hade stupat under Karl XII mot ryssarna i slaget vid Saladen i Polen 1703. Efter honom kom CM von Gertten. Johan Schwartz hann bara bli utnämnd 1707 innan han stupade i samma dåraktiga krig vid Liesna i Polen hösten 1708. Under Karl XII:s fortsatta övermodiga marsch in i Ryssland leddes Arbrå kompani av Anton Carl von Essen. Han överlevde katastrofen vid Poltava 1709, men blev 3 dagar senare med sitt kompani tillfångatagen vid Perevolotjna. Först efter 13 år i Sibiriens läger återkom han till Sverige. Hans efterträdare kapten Henrik Wilhelm von Rehausen ligger begravd i Arbrå kyrka. Under det långa kriget var dessa män således oftast frånvarande på Haga, som då sköttes av de arrenderande landbönderna, medan kaptenens eventuella hustru och barn oroliga vistades på Haga i väntan... Gården erbjöd inget idealiskt jordbruk, mera ängsmark än åker, och de sanka ängarna var ofta vattendränkta.

År 1752 byggdes en ny bättre byggnad på Haga av kapten Nordenadler, som vägrade bo i den befintliga. Han rev det mesta av byggnaderna och byggde nytt. Blev borta i Pommerska kriget, avancerade till major vd regementet och lämnade Haga 1765.

Kyrkoherde Olof Högman skriver i sin artikel om Arbrå vid 1700-talets slut (i Nils-Arvid Bringéus: *Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790-1791*) så här om Hagas herrar: ”Av officerare vid Haga boställe ifrån detta sekulär början till närvarande tid kunna följande nämnas: Hans Henrik Wrangel 1700, Carl Maurits von Gerdten 1703, Joh von Svarth 1707, Carl Jacob Böckler 1709, Henrik Wilhelm von Rehausen 1710, Jonas Astner 1718, Georg von Bocken 1724, Jonas Astner 1732, Thore Nordenadler 1748, Carl Gustaf Skogh 1764, Joh Gustaf af Donner 1779, Georg Henrik Jägerhorn 1780, David Harald Frölick 1787, Fred Christian Platen 1789.”

Av husförhörslängden 1801-1809 när min egen anfader Olof Andersson fanns på Haga, framgår att rutan för sekundmajorens boställe Haga visar en tom ruta - ryssarna härjade i Finland och kompaniet låg ute i fält. Fanjunkare Axling står som ansvarig i kaptens frånvaro, och min egen anfader landbonden Olof Andersson arrenderade och skötte jordbruket på Haga med hustru Marta några år. De hade då småbarn i sin stuga - Olof och Karin födda 1801 och 1805. Husförhörslängden 1807-1817 berättar att sekundmajorens boställe inte längre hade nr 2, utan nr 9 i Västra Kyrkbyn. Det kallas just denna period för ”herrgårds-Haga”, till skillnad från ”bond-Haga” nr 8.

Så kom efter krigsslutet epoken **Johan Jakob Burman**, framstående officer under kriget i Finland. Han uppges ha bott från 1811 till sin död 1825 på Haga. Landbonde var Anders Ersson och hustru Brita Olsdotter (de tycks bara ha varit närvarande under husförhöret 1812-10-11). Arrendator av bostället är fanjunkaren Johan Axling med familj och tjänstefolk. Johan Jakob Burman hade gjort karriär i Savolax jägarregemente. Han hade kämpat mot ryssen och i fångenskap lärt sig ryska. Han blev efter kriget major 1810, och 1814 överstelöjtnant och chef för Arbrå kompani. Han rustade upp både karaktärsbyggnaden, uthus och trädgården på Haga, och fick stort beröm av nämnden när den besiktigade 1822. Han dog på Haga 1824 och ligger begravd i Arbrå. Sonen som föddes på Haga 1823 har givit ut faderns berättelse om Savolaxbrigadens strider under kriget 1808-1809 då Sverige förlorade Finland. (Om Burman finns en särskild artikel i Bocken 1967/1968).

En ny s.k. karaktärsbyggnad uppfördes 1839 på Haga och ersatte den gamla från 1752 (som flyttades till Mohed och blev underofficersmäss). Den nya byggdes av furutimmer på stenfot, 18 meter lång och 9 meter bred. Det var på kapten Carl Tersmedens tid. Han kom till Haga 1828, dog i Arbrå 1852 och begravdes där. Han gifte sig med sin piga, var under långa perioder sjuk och ur stånd att föra befäl på kompaniet. Hans grav grävdes om, och står ej längre att finna.

Den siste boställesinnehavaren på Haga blev kapten Lars Elias Åhrman (1820-1896) som blev kompanichef 1868. Då hade järnvägen byggts 1860 – mellan Haga och Ljusnans lopp. Han var flitig och driftig och förbättrade mycket under sin tid. Han blev major i armén. Haga gick ur tjänst 1878,

men Åhrman bodde kvar och arrenderade då gården en tid av kronan. År 1879 inleddes ett Laga skifte av fastigheter i norra Kyrkbyn, en stor förändring i bygden.

”Riddaren och majoren” Lars Elias Åhrman avflyttade 75 år gammal från Haga först sommaren 1895 till Uppsala, i sällskap med sin systerdotter Lydia Ingegerd Petra Berggren, 34, och pigan Margreta Sundman, 20, född i Undersvik. Han avled året därpå, och vilar nu på Arbrå kyrkogård. Åhrman har skrivit en hel del, t.ex. en *Beskrifning öfver provinsen Gestrikland* (1861). Han utgav också 1857 en karta över Gästrikland.

Olof Ungman från Alfta står sedan som ny ägare till Haga i församlingsboken. Han köpte Haga på auktion i Gävle 1894, d.v.s. medan Åhrman ännu bodde kvar. Ungman lät avverka en stor mängd skog, och sålde snart fastigheten vidare**.** År 1897 inflyttade hemmansägare Erik Olsson med familj. Laga skiftet var för Hagas del avklarat då. Epoken som kaptensboställe var definitivt slut. Indelningsverket med roteknektar ute i socknarna avskaffades i Sverige 1901, och Sverige fick istället allmän värnplikt.

Hur Haga 1907 kom i den nuvarande släktens ägo har **Erika Hagengran** fint beskrivit i sin uppsats *Hagas historia* (1994/1995). Den finns att läsa på Hembygdsföreningens arkiv i Arbrå. Där finns i hennes uppsats en del brev, kartor och andra handlingar av intresse kopplade till Hagas historia.

Ur Helsinge regementes kamratförenings årsskrift Bocken

”Välkomna till Mohed!

Mohed – namnet som alltid nämnes då gamla hälsingeknektar från indelningsverkets dagar råkas, och som alltid nämnes med klang i stämman och glimt i ögat, om ock åren eljest gjort stämman spröd och blicken skum. Mohed, som liksom det indelningsverk vars män där övats i vapnens bruk åren 1689-1909, samtidigt dömdes att försvinna, utgör alltjämt en sinnebild för den trohet mot konung och rike som där växte sig starka. Mohed har i år valts som plats för Kamratföreningens årsmöte...” (Ur överste Ehrenborgs hälsningsanförande 1939, publicerat i tidskriften Bocken, 1988.)

Det var alltså samma år som Andra världskriget kom över oss. I detta 1988 års nummer av Bocken finns en lång sammanfattande artikel av Erik Persson som heter *Regementets gamla lägerplats och exercisplats i Mohed*. Där framgår att fältet från början var en veritabel sandöken där man fick dåligt fäste med fötterna. Överste Munck beordrade därför sådd av sjöhavre på 1880-talet för att äntligen råda bot på det problemet. När beväringsinrättningen för att drilla den tidens värnpliktiga infördes 1812 för ynglingar mellan 21-25 var övningstiden måttliga 12 dagar. Det höjdes

omsider till 14 dagar, och 1858 till 30 dagar (uppdelat på en första inryckning plus senare repetitionsövning). 1885 blev det 42 dagar och 1892 90 dagar. När indelningsverket slopades 1901 efter åratal av debatter och förslag i riksdagens båda kamrar, stadgades det om 240 dagars allmän värnplikt istället (150 dagar + tre repövningar a 30 dagar).

Uoffmässen till vänster (Hagabyggnaden) uoffbyggnaden i mitten och exercishuset till höger.

Den första större byggnaden på Mohed påbörjades ungefär när vi hade förlorat Finland 1809 - den tre våningar höga *officersbyggnaden*. Den blev pampigare än regementschefens boställe i Mårdnäs (Segersta). År 1830 anordnades eldstäder och tapeter i byggnaden. Samma decennium tillkom också förråd för knektarnas och beväringarnas utrustning. Man låg dock länge i tält under exercisen på Mohed. Först fyrkantiga 8-mannatält som alla restes samtidigt på given signal. Sen kom större 24-mannatält. Mat lagade man i kokgropar. När tiden utsträcktes till 30 dagar, byggdes en första barack för 400 man 1859, och året därpå en sjukstuga. Först 1873 uppfördes tre förläggningsbaracker för den unga beväringen (den tidens värnpliktiga). Skapligt bekvämt och sanitärt hyggligt blev det först på ”Munckens tid” 1882-93, med en stor rekrytbarack, förrådshus, smedja, stort huvudförråd, arrestlokaler och ångkokhus och matsalar för de olika kompanierna. *Underofficerarna fick sin mäss från Haga 1840*, medan *Arbrå kompani* var först med en egen mathall för *manskapet*, långt senare alltså. De stora s.k. lägerhallarna man ser på en del gamla vykort byggdes så sent som 1904 för de stora värnpliktskullar som då anlände. Det var samma år som den stora riksövningen ägde rum på bygden och kung Gustav V var på plats. Ett antal vykort trycktes då, som nu är intressanta att beskåda. Då landsteg den lede ”Fienden” i Sandarne och gick västerut för att ta Bollnäs, men kastades tillbaka av de försvarande regementena kring Ljusnan. Hela övningen finns detaljerat beskriven av de officerare som var med. Det är som att läsa ett frejdigt avsnitt ur *91:an Karlsson*!

Inryckningsceremonierna varje midsommar var stort spektakel för Mohedsborna som agerade publik. Det var trummor och varje kompani uppställt under sitt standar, och till musik. Under tiden exercisen pågick så gjordes goda affärer med dryckjom, tobak, karameller och annat av lokalbefolkningen i näraliggande *Lappstaden*, liksom på svagdricksbryggeriet och gästgiveriet i *Myskje*. När allt försvann och flyttades till Gävle, skapades istället *Moheds sanatorium* för tuberkulossjuka på platsen. Nu är även sanatoriet och många av dess byggnader borta. Men Florsjön och exercisfältet finns där än, och rymmer idag andra och betydligt fredligare aktiviteter.

Jan Erik Hallström

Ett utdrag ur boken

Arbrå under sju generationer

(Bollnäs, 2014)